

Bogna KOSMULSKA, *Historyczne i doktrynalne uwarunkowania rozwoju myśli Maksyma Wyznawcy*, Warszawa 2014, Wydawnictwo Campidoglio, ss. 220.

Bogna Kosmulska, adiunkt w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego, jest młodym pracownikiem naukowym, w którego centrum zainteresowań znajduje się niezwykle ważna i ciekawa postać jednego z Wielkich Ojców Kościoła Wschodniego, największego myśliciela VII w. i niezłomnego obrońcy swoich poglądów – św. Maksyma Wyznawcy (580-622). Owocem owych pasji naukowych oraz podejmowanych przez Autorkę prac badawczych, jest wydana w 2014 r. nakładem wydawnictwa Campidoglio książka zatytułowana *Historyczne i doktrynalne uwarunkowania rozwoju myśli Maksyma Wyznawcy*. Jest to ubogacona o dodatkowe pozycje bibliograficzne wersja rozprawy doktorskiej (obronionej 15 października 2013 r. w Instytucie Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego), poświęcona analizie myśli Maksyma i jej wewnętrznemu progresowi na tle epoki historycznej, w której przyszło mu żyć.

Struktura omawianej pozycji jest przedstawiona w sposób logiczny i przejrzysty. Książka została podzielona na dwie zasadnicze części. Część I zatytułowana została *Dziedzictwo* (s. 21-74), natomiast część II – *Twórczość Maksyma na tle jego żywota* (s. 75-177). Obydwie części, zgodnie z ogólnie przyjętymi zasadami metodologicznymi, poprzedzone zostały wykazem skrótów (s. 5-9), słowem wstępnym (s. 11-12) i wprowadzeniem (s. 14-19), a zwieńczone zakończeniem (s. 179-180). Bardzo bogata bibliografia (s. 181-201) zawiera różnego rodzaju źródła i opracowania, wcześniejsze i najnowsze. Oprócz dołączonych na końcu książki indeksów – osobowego (s. 203-209) i tematycznego (s. 211-216) – na uwagę zasługuje indeks geograficzny (s. 217-218), który – jak pisze Autorka – odnosi się do nazw miejscowych zawartych w tekście i przypisach, nie zaś miejsc wydania cytowanych prac czy pochodzenia postaci wymienionych w indeksie osobowym. Jest to ułatwieniem dla czytelnika korzystającego z pracy. Ważną częścią opisywanej pozycji jest zamieszczenie w niej reprodukcji karty z manuskryptu dzieła *Panoplia dogmatica* Eutymiusza Zigabenaosa z początku XII w., prezentującej Wielkich Ojców Kościoła Wschodniego, a wśród nich Maksyma Wyznawcę, oraz mapy obrazującej świat Maksyma, gdzie w bardzo czytelny sposób zostały oznaczone miejsca pobytu Maksyma, co do których nie ma żadnych wątpliwości, oraz te, których prawdopodobieństwo Autorka rozpatruje w swoim opracowaniu. We wprowadzeniu B. Kosmulska przedstawia w sposób syntetyczny postać Maksyma Wyznawcy nie tylko jako „pośrednika między Wschodem a Zachodem”, ale także – zgadzając się z poglądem Andrew Loutha – jako człowieka, na którego rozwój myśli wpływ miały miejsca związane z historią jego życia, a które w jego czasach nie podlegały ani pod jurysdykcję Rzymu ani Konstantynopola. Oprócz tego czytelnik zostaje wprowadzony w zagadnienia doktrynalne, które będą podejmowane w monografii.

W części pierwszej autorka koncentruje się na analizie wybranych wątków twórczości Maksyma i jego oddziaływaniu na łacińską tradycję średniowieczną,

jak również na tradycję bizantyńską, oraz ukazuje tę twórczość w kontekście badań XX w., poświęcając szczególną uwagę słynnej polemice Hansa Ursa von Balthasara z Polycarphem Sherwoodem, która znalazła swoje miejsce w książce Balthasara zatytułowanej *Liturgie cosmique. Maxime le Confesseur* (Théologie 11, Paris 1947). Polemika ta stała się swego rodzaju paradygmatem dla dyskusji naukowej. Autorka wspomina również opublikowany przez Sebastiana Brocka w 1973 r. syryjski żywot Maksyma Wyznawcy, który jest odmienny w wielu miejscach od tradycyjnej greckiej hagiografii, a który stał się przełomowym punktem we współczesnych badaniach nad osobą Wyznawcy.

Druga część rozprawy poświęcona jest życiu i twórczości Maksyma. Stanowi ona konstytutywną część całej dysertacji. Podzielona została na cztery rozdziały. W rozdziale pierwszym (s. 77-94) autorka kreśli obraz Maksyma i jego doktrynalnej tożsamości. Przedstawia go jako filozofa podróżującego pomiędzy obszarami odległego greckiego Wschodu i łacińskiego Zachodu, badając równoległe jego *itinerarium vitae* i *itinerarium mentis*. Przedstawia kilka najważniejszych stanowisk dotyczących chrystologii, skupiając się na początkach sporów chrystologicznych mających miejsce w VII w. oraz wskazuje na Palestynę jako prawdopodobne miejsce narodzin i wczesnej młodości Maksyma (nawiązując tym samym po raz kolejny do hipotezy S. Brocka).

W rozdziale drugim (s. 95-119), poświęconym Maksymowi i intelektualnemu środowisku Pustyni Judzkiej, B. Kosmulska przedstawia dwa nurty palestyńskiego orygenizmu – jego filozoficznej spekulacji oraz heterodoksyjnej tradycji ezoterycznej, a następnie przechodzi do historycznego kontekstu i istoty dyskusji Maksyma z orygenizmem, określa trudności związane z identyfikacją wykształcenia Maksyma oraz weryfikuje hipotezę S. Brocka, ukazującego Maksyma jako mnicha wspólnoty „sabaickiej”.

Trzeci rozdział (s. 121-161) poświęcony jest domniemanej obecności Wyznawcy w Aleksandrii, jego związków z miastem oraz miejscowym środowiskiem filozoficznym a także kontynuowaniu przez Maksyma myśli sławnej lokalnej „szkoły” filozoficzno-teologicznej. Autorka opisuje w tym rozdziale sprawę aleksandryjskiego aktu zjednoczeniowego z miafizytami (633) oraz wymienia najważniejsze punkty sporu toczącego się wokół działania i woli Chrystusa. Ponadto została tu przedstawiona analiza poszukiwania koherentnego języka na gruncie trynitologii, chrystologii i antropologii Maksyma i Leoncjusza z Bizancjum.

W ostatnim czwartym rozdziale (s. 163-177) B. Kosmulska, prezentując pobyt opisywanego przez siebie myśliciela w Afryce Prokonsularnej (miejscu spotkania chrześcijańskiego Wschodu i Zachodu), wskazuje na jego prawdopodobne kontakty ze szkołą w Nisibis, jak również wpływy tradycji łacińskiej, zwłaszcza doktryny św. Augustyna, na twórczość Maksyma Wyznawcy.

Zwieńczeniem całości pracy jest zakończenie (s. 178-179), w którym autorka podsumowuje tematykę podejmowaną w książce oraz odwołuje się do schyłkowego okresu życia Maksyma: ostatecznego wygnania oraz męczeństwa, które miały wpływ na recepcję jego intelektualnej spuścizny. Przedstawia również problem

wieloznacznego terminu „przeznaczenie”, który był podejmowany przez Maksyma już na początku jego twórczości i najprawdopodobniej u schyłku życia, na wygnaniu w Bizyji. Dowodem tego jest dzieło *Disputatio Bizyae*, którego autorstwo jest przypisywane Anastazemu Apokryzjariuszowi, uczniowi Maksyma Wyznawcy.

Reasumując trzeba stwierdzić, że Bogna Kosmulska starała się z powodzeniem ukazać całe bogactwo myśli Maksyma Wyznawcy na tle uwarunkowań historycznych i doktrynalnych VII w., mających ogromny wpływ na kształt jego dorobku intelektualnego. Książka jest rzetelnym i krytycznym opracowaniem życia i twórczości omawianego autora, jak również może stanowić nieocenioną pomoc dla osób zainteresowanych spuścizną filozoficzno-teologiczną Maksyma. Pozycja ta stanowi wypełnienie luki w polskiej literaturze naukowej, ponieważ łączy analizę historyczną, biograficzną i doktrynalną omawianego myśliciela oraz stanowi pomost pomiędzy ujęciami historyczno-biograficznymi oraz patrologicznymi. Trzeba zaznaczyć tu również podejmowany przez autorkę niezwykle ważny i ciekawy „geograficzny” wymiar życia Maksyma oraz weryfikację hipotez z nim związanych. Książka ta nie jest skierowana do szerszego grona odbiorców ze względu na specjalistyczny język, jakim posługuje się B. Kosmulska oraz wielorakość podejmowanych zagadnień. Powinni się nią jednak zainteresować ci, którzy prowadzą badania teologiczne, historyczne bądź filozoficzne. Zaletą omawianej pozycji jest również prezentacja i krytyczne wykorzystanie w rozprawie wspomnianej już wcześniej szerokiej bazy bibliograficznej, którą Autorka się posługiwała. Jedynym zastrzeżeniem, jakie można mieć do książki jest to, że brakuje w niej wstępów i podsumowań do poszczególnych rozdziałów, co ułatwiłoby czytelnikowi śledzenie toku rozumowania Autorki. Wielostronna analiza i różnorodność podejmowanych zagadnień nie sprzyja przejrzystości pracy i sprawia, że czytelnik gubi się w ilości wątków.

Elwina Nowak – Lublin, KUL

Ks. Michał KRAWCZYK, *Ojcowie Kościoła a życie społeczne w cesarstwie rzymskim przełomu IV i V wieku. Zagadnienia wybrane o formacji kapłańskiej*, Radom 2014, ss. 161.

Książka ks. Michała Krawczyka jest opublikowaną wersją jego rozprawy doktorskiej, której promotorem był ks. prof. dr hab. Jerzy Pałucki (KUL), a recenzentami ks. dr hab. Paweł Wygralak, prof. UAM, oraz ks. dr hab. Piotr Turzyński (KUL), obecnie biskup pomocniczy diecezji radomskiej. Autor na podstawie działalności i epistolografii dwóch Ojców Kościoła – św. Ambrożego i św. Paulina z Noli – przedstawia początki kształtowania się hierarchii kościelnej i formacji duchownych, a także działalność duszpasterską tychże Ojców.

Praca składa się z czterech rozdziałów, a także wstępu (s. 3-8) i zakończenia (s. 131-134). Zawiera również cenny aneks źródłowy (s. 137-148) z wybranymi fragmentami listów św. Paulina z Noli. Nie zabrakło oczywiście bibliografii,